

ХРАБАН Т. Є.

Військовий лицей імені І. Богуна

ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ КОНЦЕПТУ “ЖІНКА” У ЛІНГВІСТИЦІ

Стаття присвячена теоретичному осмисленню сучасного розуміння категорії концепту “жінка” як одному з основних складових гендерної лінгвістики.

Ключові слова: концепт “жінка”, концепт “чоловік”, когнітивна лінгвістика, теорія гендеру, концептосфера мови.

Статья посвящена теоретическому осмыслению современного понимания категории концепт “женщина” как одного с основных элементов гендерной лингвистики.

Ключевые слова: концепт “женщина”, концепт “мужчина”, когнитивная лингвистика, теория гендера, концептосфера языка.

The article is dedicated to the modern theoretical understanding of concept “woman” as one of the main elements of gender linguistics.

Key words: concept “woman”, concept “man”, cognitive linguistics, theory of gender, concept sphere of language.

Актуальність полягає у тому, що проблема концепт “жінка” у гендерній структурі та семантиці входить у велику лінгвістичну проблематику прагматики та стилістики мови, а також продиктована потребами:

– узагальнення іноземних та вітчизняних праць гендерології;

– дослідження іноземних мов у цьому напрямку, які при їх розгляді були б надані на основі гендерного статусу, і варіюванню всередині цієї групи тощо.

У сучасному мовознавстві одним з напрямків, що найбільш динамічно розвивається, є когнітивна лінгвістика, яка досліджує мову як засіб репрезентації людської свідомості. При цьому ключовим розумінням когнітивної лінгвістики є “концепт”.

Храбан Т. Є.

Базуючись на гендерній структурі людського суспільства, когнітивна лінгвістика виділяє два концепти: концепт “жінка” та концепт “чоловік”. У даній статті у цьому аспекті мова йде про концепт “жінка”.

Метою статті є аналіз теоретичного змісту поняття концепту в лінгвістиці, акцентуючи увагу на концепті “жінка”.

Об’єкт ом дослідження є гендерна лінгвістика.

Предметом дослідження є розкриття поняття концепт “жінка” у контексті теоретичного осмислення цієї категорії на основі сучасного розуміння її у вітчизняній та зарубіжній когнітивній лінгвістиці.

Виклад основного матеріалу. Важливішою категорією когнітивної лінгвістики є концепт. Поняття “концепт”, що стало стержневим в останні роки у вітчизняному мовознавстві, було запозичено лінгвістами завдяки працям Г. Фреде та А. Черча з математичної логіки. Першим застосував цей термін у радянському мовознавстві С. Аскольдов у 1928 році у статті “Слово та концепт”, що була опублікована в журналі “Русская речь”.

Сферами використання терміну “концепт”, наприклад: у російській мові є передусім когнітивна психологія, когнітивна та культурологічна лінгвістика. Все зростаючий науковий статус цього терміну підтверджується його активним застосуванням у працях відомих дослідників. Автор фундаментальної роботи “Концепт. Словник російської культури” Ю. Степанов відносить слово “концепт” до “головних термінів словника”.

На нашу думку, варто зазначити, що концепт у відмінності від поняття не тільки усвідомлюється, але відчувається. Концепт включає в себе само поняття, що є, у свою чергу, його обов’язковим центральним компонентом. У нинішній час варто визнати, що саме концепт є ключовим поняттям когнітивної лінгвістики, оскільки він є важливою складовою мовних картин світу, що визначається як багатомірне ідеалізоване формоутворення або як одиниця ментального процесу, яка

кодується у мові та відображає результат категоризації світу [1:4]. Однак, незважаючи на це, поняття “концепт” можна вважати для сучасної лінгвістики сталим терміном, зміст якого дуже суттєво змінюється у концепціях різних наукових шкіл та у визначеннях окремих науковців.

У сучасній лінгвістиці виділяються три основних напрямки (підходи) до розуміння концепту: лінгвістичний, культурологічний, когнітивний.

Лінгвістичний підхід представлений точкою зору С. Аскольдова Д. Ліхачова, В. Теллі тощо на природу концепту. Представники даного підходу вважають, що концепт як продукт людської думки реконструюється через своє мовне вираження і позамовне значення – це “все те, що ми знаємо про об’єкт у всій екстенсії цього знання” [2:97]. У цілому представники даного напрямку розуміють концепт як весь потенціал значення слова разом з його конотативним елементом.

На думку представників другого підходу (культурологічного) (Ю. Степанов, Г. Слишкін та ін.), концепт трактується як “мікромодель культури”. Вони стверджують: “Концепт, будучи основним сегментом культури в ментальному світі людини, не тільки мислиться, але і переживається, будучи предметом емоцій, симпатій та антипатій, а іноді зіткнень” [3:43].

Прихильниками третього (когнітивного) підходу до розуміння сутності концепту є О. Кубрякова, В. Маслов тощо. Вони відносять концепт до явищ ментального характеру, визначаючи його як глобальну розумову одиницю.

Деякі дослідники, наприклад: З. Попова, І. Стернін, об’єднують лінгвістичний та когнітивний підходи. На нашу думку, таке широке розуміння концепту є найбільш точним. У своєму дослідженні ми притримуємося когнітивного підходу, який деякі дослідники визначають також як семантико-когнітивний, оскільки в його рамках досліджується співвідношення семантики мови з концептосферою народу.

Як один з ключових понять когнітивної лінгвістики концепт не має однозначного визначення. З усієї багатоманітності визначень можна зробити висновок, що термін “концепт” розглядається з лінгвістичної та лінгвокультурологічної точки зору в широкому та вузькому сенсі слова. У вузькому розумінні концепт прирівнюється до понятійного компоненту значення слова, який називається різними дослідниками по-різному: денотат, десигнат, сигніфікат, лексичне поняття, референт; у широкому – він використовується у зв’язку з когнітивним підходом у лінгвістиці. У такому розумінні концепт трактується як “різносубстантна одиниця оперативної свідомості” [4].

Необхідно також виділити той факт, що “ніякий концепт не виражається у мові повністю”. Так, З. Попова наводить такі аргументи:

концепт – це результат індивідуально пізнання, а індивідуальне вимагає комплексних засобів вираження;

концепт не має жорсткої структури, він об’ємний, і тому не може бути вираженим цілком;

неможливо зафіксувати всі вираження концепту [5:29–30].

Концепт – це ментальна структура, що не існує поза мисленням та, відповідно, є когнітивною за своїм статусом. Концепти підрозділяються на конкретні, абстрактні, індивідуальні, групові, аж до транскультуральних універсальї.

У когнітивній науці розроблена така типологія концептів: розумові малюнки – гештальти, схеми, гіпероними, фрейми, інсайти, сценарії, калейдоскопічні концепти.

Концепти різних галузей пов’язані один з одним, отож можуть створювати великі структурні групи концептів, які Д. Ліхачов називає “концептосферою” [6:147–165].

Концептосфера мови співвідноситься з поняттям концептосфери культури. Концепти накопичують колективну свідомість, виступаючи як дискретна одиниця, “яка зберігається у

національний пам'яті носіїв мови у вербально визначеному виді” [7:53.].

Отже, у концептах зберігається не тільки індивідуальне знання та досвід, але і знання загальне для всього даного лінгвістичного співтовариства; вони – “у деякому роді “колективне несвідоме” сучасного ... суспільства” [8: 59].

Концепт отримує вираження у мові за допомогою мовних засобів, але вербалізується він не завжди. В мові концепт репрезентується лексемами, словосполученнями, фразеологізмами, реченнями, текстами [9], і у залежності від засобу вербалізації виділяють лексичний, фразеологічний, синтаксичний та морфологічні концепти.

Теоретико-методологічною основою концепту у сфері лінгвістичного знання у інтернет-комунікації, враховуючи гендерні знання, можуть стати ряд напрямків, які визначила у своїй статті “Електронна комунікація (гендерний аналіз) О. Горошко [10].

По-перше, низка робіт, що описують лінгвістику Інтернету, тобто його мовні та комунікативні особливості. Тут, можна відзначити дослідження О. Войскунського, О. Галичкіної, О. Іваного, О. Калмикова, С. Данилюка, О. Вінарієвої, D. Crystal, S. Herring, C. Thurlow.

По-друге, на думку автора статті, вкрай корисними можуть бути дослідження у сфері лінгвістичної гендерології, методологічний інструментарій та описові моделі якої могли б використовуватися для вивчення електронної комунікації. На наш погляд, в цьому аспекті необхідно згадати праці G. McMenamin, J. O'Brien, N. Palomares, M. Rodino, P. Rosetti, V. Savicki, B. Thome, N. Henley, B. Thome, N. Henley та інших.

По-третє, більше значення мають дослідження з теорії гендеру, без яких неможливо конструювання його адекватної моделі у просторі електронної комунікації (Л. Адоніна, О. Горошко, А. Кириліна, S. Herring, M. Hills, A. Weatherall, C. West тощо).

По-четверте, заслуговують увагу і праці, що торкаються вивчення віртуальної гендерної ідентичності, які є однією з галузей інтернет-студій нової міждисциплінарної науки, що нещодавно виникли. Ця наука вивчає психологічний та соціальний вплив Інтернету на людське суспільство (А. Севальников, Н. Фатієв, М. Точиліна, Н. Губанов, В. Согріна, О. Антонова, С. Соловійов та інші).

По-п'яте, роботи в сфері дистанційної освіти, у яких безпосередньо досліджується як гендерна складова електронної комунікації, так і вплив форматів (засобів) освіти (дистанційне/заочне). Варто зазначити, що ці праці також зробили свій внесок у розробку оптимальних моделей дистанційної освіти, що навчають, з урахуванням гендерних компонентів (М. Арістова, А. Анацька, Т. Бойченко тощо).

Досліджуючи концепти “жінка” та “чоловік”, слід обов'язково згадати деякі роботи вчених, які займаються цією проблематикою. У нинішній час у силу антропоцентричності лінгвістичної парадигми дослідження цих базових концептів вважається вкрай актуальним. При цьому концепти “жінка” та “чоловік” розглядаються у рамках когнітивного напрямку як сукупність психологічних, соціальних, поведінкових характеристик, як культурний феномен (гендер) (Н. Абукикірова, О. Горошко, А. Кириліна, Т. Денисова); концепт “жінка” досліджується у роботах А. Адоніної, М. Досимової, О.Калугіної. Вивчення даних концептів у сукупності проводилося у роботах Т. Денисової, Т. Чехоевої, В.Єфремова.

Сам вибір для дослідження концептів “жінка” та “чоловік” зумовлений уявленням про те, що вони відносяться до виду архетипових (для людської свідомості) та ключових (для культури) ментальних одиниць. Варто зазначити, що, незважаючи на велику кількість робіт, присвячених актуальним для сучасної науки гендерним проблемам (андроцентризм та сексизм мови, мовні гендерні асиметрії, конотація маскулинних та фемінінних образів у

мовній картині світу, власне концепти “жінка” та “чоловік”) вирішені фрагментарно.

Торкаючись концепту “жінка”, можна стверджувати, що він є єдиним ментальним формуванням, що існує в національній когнітивній свідомості різних гендерних та вікових груп. У групових концептосферах концепт “жінка” об’єктивується однаковими мовними засобами, що забезпечує стабільність та стійкість концепту в когнітивній свідомості нації та групових концептосферах.

До того ж, необхідно додати, що концепт “жінка” є проекцією загальнокультурних уявлень про жінку як носія якостей та властивостей, що їй соціально надаються і які сформувалися на основі різних стереотипів, еталонів та ідеалів. Водночас у даному концепті проявляється як національна, так і субкультурна специфіка, що знаходить своє вираження у кількісній та якісній різниці мовних засобів, що репрезентують концепти в соціально та культурно обмежених галузях мови. Відзначена специфіка знаходить відображення на когнітивному рівні – особливостях структурування концептів “жінка” та “чоловік”.

Разом з тим концепт “жінка” має яскравий образний зміст. Образний елемент експліціюється всіма типами перцептивних (зорових, смакових, тактильних, дотикових, нюхових) образів та багаточисельними когнітивними образами (метафоричні образи природних явищ, зооморфні, фітомоторні, антропоморфні образи).

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що у мовній картині світу нарівні з концептом “чоловік” особливе місце займає концепт “жінка” як один з важливіших феноменів національної свідомості. За словами дослідників, сам концепт “жінка” є проекцією стереотипних уявлень про жінку як носія соціально визначених якостей та властивостей, що сформувалися на основі статевих, сімейних, суспільних, етичних, естетичних та інших функцій. Даному соціальному феномену присвячені окремі дослідження у сфері філософії, соціології, психології, історії,

політології. Жінка як феномен отримує різноманітне та варіативне позначення у різних мовах світу.

Тематика концепту “жінка” широко представлена в науковій літературі, присвяченій цій проблематиці. Дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених охоплює широке коло питань з цієї тематики. Однак у лінгвістичній літературі дане питання розглянуте все ж фрагментарно та недостатньо.

Понятійно-категоріальний апарат, який обслуговує роботи у цьому напрямку розроблений багатьма як вітчизняними, так зарубіжними вченими у цілому на достатньо високому рівні, але потребує подальшого уточнення та поглиблення.

У сучасній лінгвістиці виділяються три основних напрямки (підходи) до розуміння концепту: лінгвістичний, культурологічний, когнітивний. На нашу думку, поєднаний лінгвокогнітивний підхід є найбільш слушним у дослідженнях з цієї тематики.

З всієї багатоманітності визначень можна зробити висновок, що термін “концепт” розглядається з лінгвістичної та лінгвокультурологічної точки зору в широкому та вузькому сенсі слова. У вузькому розумінні концепт прирівнюється до понятійного компоненту значення слова, у широкому – він використовується у зв’язку з когнітивним підходом у лінгвістиці.

Концепт “жінка” є єдиним ментальним формуванням, що існує в національній когнітивній свідомості різних гендерних та вікових груп.

Перспективи подальшого дослідження. На сучасному етапі розвитку мовознавства однією з найбільш актуальних сфер лінгвістики стає вивчення особливостей комунікації у Інтернеті. Це, у свою чергу, вимагає дослідників звернути на нього особливу увагу у вивченні використання у інтернет-комунікації концепту “жінка” та концепту “чоловік” та порівняти їх. У цьому аспекті необхідно у подальшому дослідити, наприклад, концепт “жінка” у інтернет-комунікації за матеріалами іноземних мов, які би належали до різних мовних груп.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрійченко Ю., Бодяньська А. Концепт кохання в сучасних текстах іспанських пісень / Ю. В. Андрійченко, А. В. Бодяньська // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : зб. наук. пр. Київ Нац. ун-т ім. Тараса Шевченка / відп. ред. Н. М. Корбозерова. – Вип. 19. – К. : Логос, 2011. – 232 с.
2. Телия В. Русская фразеология: Семантический, прагматический, культурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. Наука, 1996. – 284 с.;
3. Степанов Ю. Концепт // Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 824 с.
4. Уфимцева А. Роль лексики в познании человеком действительности и в формировании языковой картины мира / А. А. Уфимцева // Роль человеческого фактора в языке/ – 1988. – №1. – С. 108-140.
5. Попова З. Понятие “концепт” в лингвистических исследованиях / З. Д. Попова – Воронеж: Изд-во Воронеж ун-та, 2000. – С. 29-30.
6. Лихачев Д. Концептосхема русского языка / Д. С. Лихачев // Серия литературы и языка. – Т. 52. – № 1. – М.: Изд. АН СССР, 1993. – 536 с.
7. Бабушкин А. Коцепты разных типов в лексике и фразеологии и методика их выявления / А. П. Бабушкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С. 52-57
8. Маслова В. Введение в когнитивную лингвистику / В. А. Маслова. – М.: Изд-во “Флинта”, 2004. – 296 с.
9. Булыгина М. М. ДВИЖЕНИЕ – МЫСЛЬ – СЛОВО / М. М. Булыгина / Вестник ВГУ. Серия Гуманитарные науки. – 2004. – № 1. – С.185-193
10. Горошко Е. Электронная коммуникация (гендерный анализ) / Е. И. Горошко // Общение, языковое сознание и межкультурная коммуникация. Институт языкознания. – М: Лабиринт, 2005. – С. 12-15.